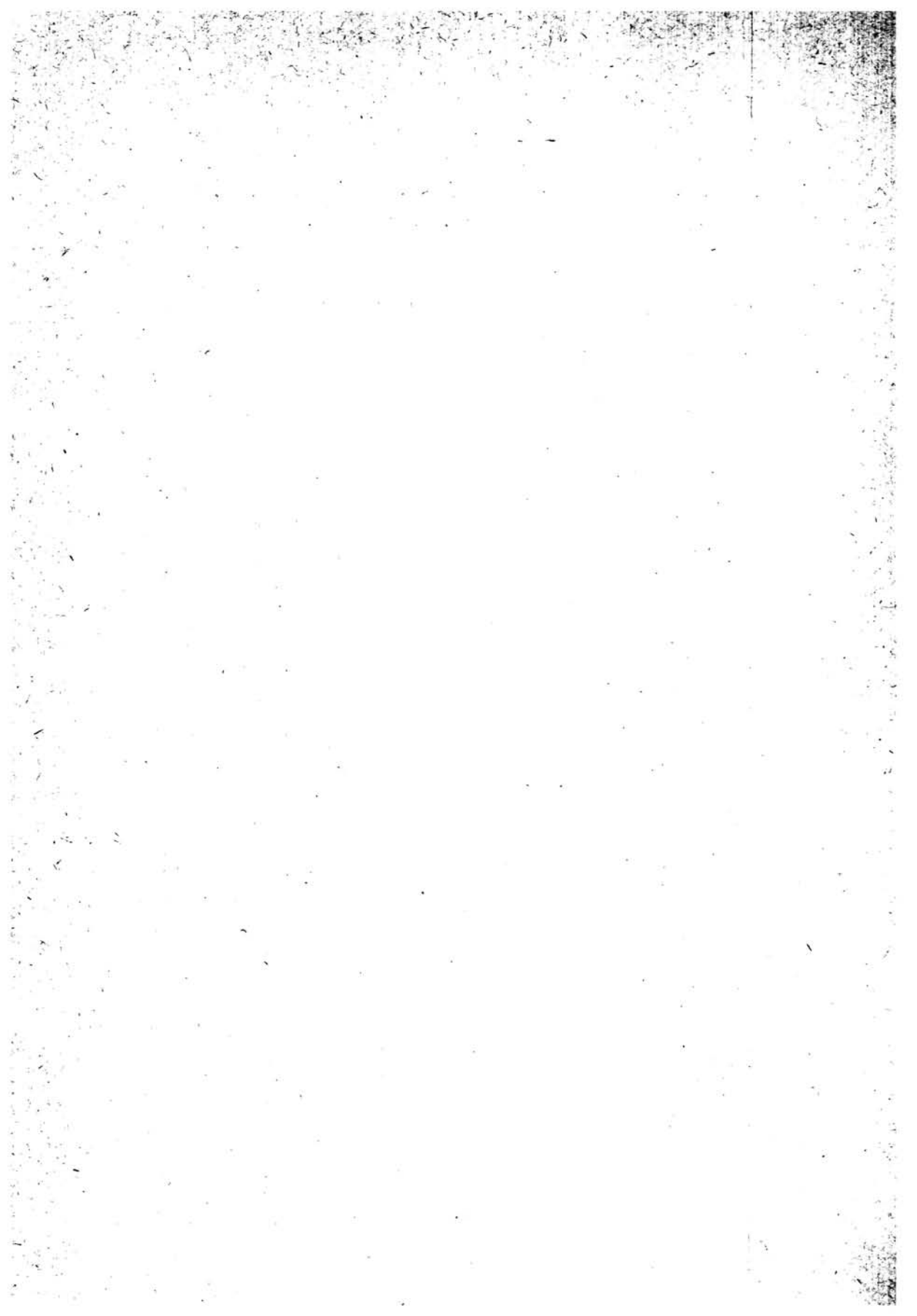

III.

**KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója

VÁSÁRHELYI JUDIT

1610. február 17-én Makai Máté nagyszombati iskolamester, majd 1611. február 22-én Rátkai György nagyszombati lelkész Visartus Donatus *Fides Jesu et Jesuitarum* c. művével kapcsolatban keresték meg levelükkel Molnár Albertet. Makai Máté megírta, hogy e mű egy Magyarországon fellelt példányát kiküldték a Heidelbergben tanuló Pécseli Király Imrének, Samarjai Jánosnak és Kanizsai Pálfi Jánosnak, és tőlük kérték újrakibocsátását. Azért ítélték Magyarországon különösen fontosnak e jezsuita-ellenes munkát, mert benne olyan eszközt láttak, amelynek segítségével sikeresen védekezhetek a lelképásztorok, sőt a közepesen képzettek is a pápisták zaklatásai ellen.¹ Makai Máté levele után Rátkai György nagyszombati lelkész viszont már arra kérte Molnár Albertet, hogy fordítsa magyarra ezt a sokak számára épületes és az „igazság megismerése” szempontjából felettébb hasznos könyvet, amelynek új kiadását Asztalos Andrásnál látta.²

Ez az oly népszerű polemikus irat először 1573-ban jelent meg Christlingenben, *Fides Jesu et Jesuitarum per Donatum Gotuisum Trivoniensem s. theologiae lectorem* címen,³ Joannes Marbach strassburgi teológiai professzor előszavával. Címzettjei: Fülöp Lajos és János pfalzi grófok voltak. A mű szerzője rejtélyesen, álnéven szerepeltette magát, Marbach szerint szerénységből. A következő, 1578-as hely nélküli kiadás a szerzőt *Donatus Wisartus Trivonensisként* tüntette fel.⁴ Megjelent továbbá e vitairat a *Doctrinae Jesuitarum praecipua capita* című, Rochelle-ben 1580-ban, 1584-ben, majd 1589-ben mind bővebb formában kibocsátott jezsuita-ellenes szöveggyűjtemény részeként is,⁵ az első, 1573-as kiadás szerzőmegjelölésének megismétlésével. 1581-ben Georgius Nigrinus Strassburgban németre fordította.⁶

1. *Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai*. Kiadta: Dézsi Lajos. Bp. 1898. 337.
2. Uo. 366–367. Bán Imre a XVII. század első felének legtöbbet forgatott polemikus iratának tartotta a *Fides*-t. — *Apáczai Csere János*. Budapest 1958. 65.
3. Karl Goedecke: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*. Zweiter Band. Das Reformationszeitalter. Dresden 1886. 493–494.
4. Budapest, Egyetemi Könyvtár, a 08537 jelzetten.
5. 1580: OSZK, az Ant. 5406 jelzetten; 1584: OSZK, az Ant. 5407/1 jelzetten.
6. L. a 3. jegyzetet!

Szerepelt továbbá az 1580-ban, majd 1586-ban Erfurtban megjelentetett *Jesuiterspiegel* című gyűjteményben is.⁷ Sőt 1586-ban Baselban Johann Konrad Ulmer németnyelvű *New Jesuitspiegel* című gyűjteménye is közölte. A *Der Glaube Jesu oder der Jesuiten* szerzőjének a nevét e kötet ugyancsak az 1573-as eredeti kiadásához hasonló formában idézte.⁸

Első, XVII. századi kiadását Hieronymus Galler nyomtatta ki Oppenheimben 1610-ben.⁹ A szerzőt az 1578-as második kiadáshoz hasonló formában *Donatus Wisartus Trivonensis*-ként tüntette fel. Johann Marbach előszavát nevének megjelölése nélkül, rövidítve közölte. Az impresszum megnevezte a kibocsátás költségviselőjét is, Levinus Hulsius özvegyét. Azt, hogy az 1610-es éven belül mikor került sor a kinyomtatásra, ma már egyéb források hiányában nehéz megállapítani, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az 1610-es kiadás a Heidelbergben tanuló Pécseli Király Imrének és tanulóársainak, valamint talán a Makai Máté felszólításának eleget tevő Molnár Albertnek a közbenjárására jelent meg.

Pécseli, Kanizsa Pálfi és Samarjai 1610. első felében biztosan kinn voltak Németországban. Tanulmányaik lezárása után, 1610. második felében csak Pécseli Király Imre tartózkodott kinn tovább is Németországban, Molnár Alberttel együttműködve.¹⁰

Molnár közvetítő szerepét a *Fides* kinyomtatásában több momentum is hihetővé teszi: Így a *Fides* új kiadásának költségviselője ugyancsak Levinus Hulsius özvegye volt, aki Molnár Albertnek a hanai (1608), majd az oppenheimi *Bibliá*-ját (1612) kiadatta. Hieronymus Galler több Molnár Albert művet is kinyomtatott 1612-től fogva Oppenheimben. Sőt ha nyomdájának a 10-es években megjelentetett, magyar szerzőktől származó, vagy magyar nyelvű műveit áttekintjük, azok vagy Molnár Albert művei,¹¹ vagy Molnár szöveggyűjteménye,¹² vagy Molnár közreműködésével és üdvözlőversével kiadott nyomtatványok — amelyek között Pécseli retorikai műve is szerepel¹³ — voltak. Végül a lutheránus Marbach-ajánlólevél név nélkül való felvétele a *Fides* eme új oppenheimi kiadásába szinte biztossá teszi, hogy kálvinista szerkesztő(gárda) „rendezte” sajtó alá.

A fent említett Rátkai György valószínűleg ezt a „friss” nyomtatást láthatta 1611-ben Asztalos Andrásnál. A *Fides* magyar fordítását azonban nem Molnár Albert készítette el, hanem Kecskeméti Sánta János bocsátotta ki 1619-ben Bártfán.¹⁴

Mielőtt azonban e magyar fordításról és készítőjéről bővebben szólnánk, kövessük végig a szerző kiléte körüli találgatások történetét.

7. L. a 3. jegyzetet!

8. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, az S 112 4° Helmst. jelzeten.

9. Göttingen, Staats- und Universitätsbibliothek, a 8° H. E. O. 160/17 jelzeten.

10. RMKT XVII/2, 252.

11. *Biblia*. 1612. — RMNy 1037, *Postilla Scultetica*. 1617. — RMNy 1144. *Secularis concio evangelica*. 1618. — RMNy 1166.

12. Thuri Pál: *Idea Christianorum Ungarorum*. 1616 — RMK III. 1174.

13. Szepsi Korotz György: *Baszilikon dóron*. 1612. RMNy 1038, Pécseli Király Imre: *Isagoges rhetoricae libri duo*. 1612. RMK III 1112. Szenci Csene Péter: *Confessio Helvetica*. 1616. RMNy 1115.

14. RMNy 1171.

F I D E S
IESV ET IESVI-
TARVM.

Hoc est,

COLLATIO DOCTRINÆ
DOMINI NOSTRI IESV, CVM
DOCTRINA IESVITARVM; COLLECTA
ex S. litetis, Patrum Scriptis, ac Iesuitarum
libris: & per Fidei articulos
disposita.

ITEM:

IVRAMENTVM PAPISTICVM, CONTINENS
capit. Pontificia Religionis, cum confutatione eiusdem,
per DONATVM WISARTVM
Truonensem.

M. D

C. X.

IN NOBILI OPPENHEMIO,
E Chalcographia Hieronymi Galleri,
Summis Vidua Leuini Hulfii. a 6

A német szakirodalom a múlt század közepén Johann Fischart két kijelentését alapul véve, az ő munkájának tekintette a *Fides*-t. A holland kálvinista teológus, Philipp Marnix van Aldegonde munkája nyomán készült *Bienenkorb des heyligen römischen Imenschwarms* című munkájának 1580-as illetve 1586-os kiadásában Fischart ugyanis a következő kijelentéseket tette:

1580: „Was aber einer guter meinung thut, der verdient auch ein stuck am Himmel, wie die zu Dillingen singen und *Huldrich Wischhart sampt G. Nigrino im Gegensatz des Glaubens Jesu und der Jesuiter über die Cöllnisch Censur benant*:”

1586: „Was aber einer guter meynung thut, das verdient auch ein stuck am Himmel, wie die zu Dillingen singen, und *Huldrich Wischhart sampt G. Nigrino im Gegensatz des Glaubens Jesu und der Jesuiter über die Cöllnisch Censur beweisst*:”

E két megjegyzésben Karl Hartwig Gregor von Meusebach szerint Fischart csakis saját magára utalhatott.¹⁵ Meusebach a Fischart—Visartus—Wisart névazonosságot Fischart Rabelais-fordítása három helyének figyelembevételével vitathatatlannak tartotta.¹⁶ Rajta kívül Karl Goedecke is hasonlóan vélekedett még 1862-ben, *Grundriss*-ében.¹⁷ Ezek szerint a *Fides* a XVI. századi német irodalom egyik legjelentősebb szatirikus írójának és publicistájának lenne a műve. Fischart a radikális pfalzi politika szolgálatában igen hatásos propagandatevékenységet fejtett ki a katolikus egyház és az ellenreformációs kezdeményezések ellen.¹⁸ Nem kímélte a jezsuitákat sem. Már első szatírájában, amelyet Johann Marbach lutheránus teológus védelmében készített a konvertita Jakob Rabe ellen, összefoglalta a jezsuiták eredetét, kigúnyolta szokásaikat, tanításaikat.¹⁹ A skolasztikus és jezsuita nevelési rendszer ellen 1584-ben kelt ki.²⁰ A Philipp Marnix műve alapján készült, fentiekben már említett *Bienenkorb*-ban önálló kiegészítésként több lapot szentelt a jezsuiták kigúnyolásának. Jezsuitaellenes költeményein kívül a legnagyobb hatású, legélesebb szatírája a *Jesuitenhütlein* (1580), amely egy francia röpirat alapján készült. Tartalma szerint a jezsuita kalapban minden gonoszság, bűn és istentelenség megfér. A mű ugyanakkor összefoglalta a jezsuitáknak már addig is általánosan használt gúnyneveit is.²¹

15. Karl Hartwig Gregor von Meusebach: *Fischartstudien*. Herausgegeben von dr. Camillus Wendeler. Halle 1879. 210.
16. L. az előző jegyzet, 214–215.
17. Karl Goedecke: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*. I. Bd. zweyte Ausgabe. Dresden 1862, 386–398.
18. *Handbuch der deutschen Geschichte*. Bd. II. Die Geschichte vom Zeitalter der Reformation bis zum Tode Friedrichs des Grossen. Konstanz 1956, 33.
19. *Nachtrab oder Nebelkräh*. Köln 1570.
20. *Bewärung und Erklärung des Uralten gemeynen Sprüchworts: Die Gelehrte[n] die Verkehrten ... von eim guthertzigen Wargelehrten ellicher massen aussgelegt...* o. o. 1584.
21. Dr. Adolf Hauffen: *Johann Fischarts Werke*. Eine Auswahl. I. Teil Stuttgart 1895. XXXIX–XLVII.

Ilyen szempontból tehát a *Fides Jesu et Jesuitarum* beleillene Fischart életművébe, még akkor is, ha a szatirikus, gúnyos hangnak e műben nyoma sincs. Ez azonban a mű másjellegű felépítéséből, tárgyalási módszeréből adódik. Fischart eleinte lutheránus lévén Marbach-hal jó barátságban volt, mint láttuk, 1570-ben személye védelmére is vállalkozott. Így a *Fides* Marbachtól származó Praefatio-ja beleillik Fischart-képünkbe. S ugyan Fischart fokozatosan kálvinistává lett, maggyőződésbeli változását életrajzírói 1575-re teszik, tehát a *Fides* első kiadásának keletkezése utáni évekre.²²

Köztudott továbbá róla, hogy szívesen élt különböző álnevekkel. Munkácsy Sándor szerint négy műve kivételével mindegyiket álneven bocsátotta ki.²³ Ezek között átírások, fordítások, anagrammák, hyptonimák, kryptogrammok szerepelnek.²⁴ Így a *Fides* szerzőjének nevéhez hasonló formában *Huldrich Wisart* aláírással adta közre a *Réveille-Matin: Oder wacht frü auf* című röpiratban megjelentetett verses előhangját és Medici Katalin személyét illető szatíráit.²⁵

Fischart és Donatus Visartus személyének azonossága azonban az újabb német szakirodalomban korántsem olyan egyértelmű, mint ezt Meusebach, ill. Goedecke 1862-ben gondolta. Sőt maga Goedecke is megváltoztatta véleményét, és 1886-ben kiadott *Grundriss*-ében²⁶ a *Fides*-t már nem Johann Fischart, hanem Johann Piscator művének tartotta. Sorra elismételte azokat az érveket, amelyek alapján méltán terelődött a gyanú Fischart szerzőségére. 1886-os kézikönyvében viszont korabeli és későbbi szerzőkre utalt: Így Wilhelm Bidembach *Consensus Jesuitarum*. Tübingen 1578-as művében állítólag Johann Piscatort nevezte a *Fides* szerzőjének, valamint több mint száz évvel később, 1684-ben J. Fecht *Historiae ecclesiasticae supplementum. Epistoe theologorum ad Marbachios*. Frankfurtban és Spirában megjelentetett művében is hasonlóan nyilatkozott. Sajnos e műveket nem tudtuk kézbe venni. Bidembach munkájának 1583-as kiadásában valóban emlegette Piscatort, de csak mint Ágoston követőinek egyikét.²⁷

Johann Piscator Fischarthoz hasonlóan Strassburgból származott. Tanulmányait szülővárosában majd Tübingenben végezte, Marbach megbetegedése után ő vette át a teológiai előadásokat a strassburgi Egyetemen. Kálvinista lett, ezért el kellett hagynia a várost. Herbornban működött, mint teológiaprofesszor. Szenci Molnár Albert „nékem tisztelendő Praeceptorom”-ként emlékezett meg róla,²⁸ és kálvinista *Bibliafordítását* Bocskay Istvánnak ajánlva le is szándékozott fordítani.²⁹

22. Helmut de Boor—Richard Newald: *Die deutsche Literatur vom späten Mittelalter bis zum Barock*. München 1973. 201.

23. Munkácsy Sándor: *Fischart János*. Nagyszében 1907. 3.

24. Johann Fischart: *Geschichtsklitterung*. Neu herausgegeben von Hildegard Schnabel. Halle 1960, II. Bd. 483.

25. Munkácsy Sándor: i. m. 51—52.

26. L. a 3. jegyzetet!

27. OSZK, az Ant. 7229 jelzetten.

28. RMKT XVII/6, 468.

29. Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 4. Szeged 1978. 264—265.

Munkácsy Sándor is vitakozott Goedecke első véleményével. Bár Piscator nevét nem említette, de logikai illetve esztétikai megfontolásokból kizárta Fischart szerzőségének lehetőségét. Szerinte ugyanis Fischart önmaga nem szólt volna saját művéről úgy, mint amelynek szerzője Huldreich Wischhart és Georg Nigrinus. Hiszen Nigrinus csupán a német fordítás készítője volt. A *Fides* különböző kiadásain szereplő névváltozatok ingadozása (Donatus Gotuisus Trivoniensis, Donatus Wisartus Trivonensis) is elgondolkodtatta. Esztétikailag és nyelvileg pedig sokkal „erőtlenebbnek”, „szürkébbnek” találta a *Fides*-t Fischart csípős, satirikus hangvételű, műveiben megszokott, pompázatos nyelvi készletéhez képest.³⁰

Újabb adatok hiányában a *Fides* szerzőségének kérdését nem tudjuk eldönteni. Mindenesetre a Fischarról szóló legújabb feldolgozások általában nem foglalkoznak e művével. Pedig az álnév legkézenfekvőbb megfejtése (Fischart = Visart) véleményünk szerint mégis az ő nevét sugallja. Sőt a Piscator nevére emlékeztető Pichhart szintén Fischart álneve volt a *Bienenkorb*-fordításában. Ezért szerepelnek pl. a következő utalók a göttingeni Staats — und Universitätsbibliothek kézírásos, kötetes katalógusában:

Fischart, Johann alias Wisartus = Piccart, Joh.

ill.: Gotuisus Donatus alias Donatus Wisartus d. i. J. Fischart.

A *Fides* esetében tulajdonképpen nem is annyira szerzőről, mint inkább összeállítóról lenne helyesebb beszélni. Hiszen címe szerint is e könyv valójában a *Bibliából* és az egyházatyák irományaiból összeszedett gyűjtemény, amely a jezsuiták tanításának a cáfolatául szolgál. Semmiféle az író, azaz válogató személyére utaló kijelentést nem olvashatunk benne, hiszen még a Praefatio-t sem ő írta. A Marbachtól származó Praefatio az apostoli successióról beszél és a római pápa ellen irányul. Ezt követi hittételek szerinti felosztásban 16 fejezet, amely a jezsuiták és Jézus, azaz a protestáns vallás tanítását szembesíti egymással. A jezsuiták felfogását a XVI. század második felére már igen elterjedtnek mondható Canisius-fele *Catechismus* és a *Censura Coloniensis* alapján idézi. Ez utóbbit 1560-ban állította össze Heinrich Dionysius és Franz Closter,³¹ de a kor általában a kölni jezsuiták művének tekintette.³² Jézus tanításait a *Fides* a próféták, evangelisták és apostolok bizonyosságai, azaz bibliai idézetek és *Páterek bizonyági* segítségével fejti ki. A szóba kerülő témák (Szentírás, bűn, törvény, Evangélium, szabad akarat, hit, megigazulás, jó cselekedetek, elégtétel, a szentek segítségül hívása, az Úrvacsora, az emberi találmányok, a képek imádása, házasság, Purgatórium és Anyaszentegyház) valóban felölelik mindazokat a vitatott tételeket, amelyek a katolikus és protestáns álláspont legfőbb vitapontjai voltak. A kötet záróakkordja IV. Pius pápa Rómában 1569. (valójában 1564.) november 13-án kibocsátott esküformulájának, az ún. *Professio fidei*

30. Munkácsy Sándor: i. m. 86.

31. Bernhard Duhr: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert*. Freiburg in Breisgau 1907, 679.

32. Általában *Censura Coloniensis*-ként idézték. L. Georgius Draudius: *Bibliotheca classica, sive catalogus officinalis ... ad annum 1624 ... colligente et disponente* —. Francofurti ad Moenum 1625, 325.

Tridentinának a cáfolata. Ezzel eskették fel a jezsuiták a doktorokat és „egyéb tudományban levő közönséges tanítókat”. A cáfolat az eskü egyes pontjaihoz (összesen 17) hasonló módszerrel készült, mint a mű egésze: a Szentírásból és egyházatyáktól vett idézetek szolgáltak a cáfolat bizonyítékául. E rövid fejezet több vitapontot érint (a szentségek lényege, a szentek tisztelete, a búcsújárás kérdése, a pápaság intézménye, a tridenti zsinat végzései stb.), végső konklúziója pedig minden hívőt arra int, hogy ennek az esküvésnek ellenálljon.

Kecskeméti Sánta János, a magyar fordítás elkészítője művét mint tokaji másodprédikátor földijének, Kecskeméti Tiburtsii Jánosnak, Tokaj fő harmincadosának ajánlotta. Mivel az ajánlás 1613. március 12-én kelt, joggal feltételezhetjük, hogy már ekkor nyomdakész állapotban volt a kézirat, hiszen az általános szokás szerint a szerzők — fordítók az előszót írták utoljára.

A *Fides* sok kiadása közül az oppenheimi 1610-es latin nyelvű változat alapján dolgozott, amelyet Szepesi Korotz György, a *Fides* második kiadásaként tartott számon Kecskeméti fordítását üdvözlő versében:

„Minap ez kis könyvis Oppenheimiombol,
Ki iöve masodszor Hulsius boltiabol,
Kit Donat Visartus szedet sok irasbol,
Az nagy Vr Istennek io akarattiabol.”³³

A Praefatio lényegében követi Marbachét, s bár a „rövidség kedvéért” néha elhagyja a bibliai idézeteket, az apostoli successióról való jezsuita gondolatmenet cáfolatát híven visszaadja. Az utolsó részben szól fordításáról. Az eredeti szerzőt mint „bölc, tudós es io emlekezetü Trivoniai Donatus Visartus”-t méltatja, végül megokolja, miért éppen Kecskeméti Tiburtsii Jánosnak ajánlotta művét.

A *Fides* főrészének fordításakor Kecskeméti hűségre törekedett. Így a *Bibliából* vett idézeteket, Canisius *Catechismus*-ának citált részeit újra lefordította, nem folyamodott sem a *Vizsolyi Bibliához*, ill. annak Molnár Albert által kiadott újabb hanai és oppenheimi változatához, sem Telegdi Miklós vagy Vásárhelyi Gergely Canisius-fordításához.³⁴ Néhol — különösen a bibliai idézetek esetében szabadon válogatott a latinnyelvű *Fides* idézetanyagában. Mint Wittenbergben majd Heidelbergben tanult pap, jó filológusként pontosította a bibliai helyeket, kiírta a veryszámokat. A páterek műveiből származó idézetek helyét ő is latinul adta meg.

Fordítói módszerének vizsgálatához a 8., *Az io cselekedetökröl* szóló caput-ot vetettük össze az eredetivel. Lényegében hű fordítónak bizonyul, aki tisztában volt a magyar nyelv sajátágaival, és láthatóan törekedett a legkifejezőbb megfogalmazásra.

33. RMKT XVII/8, 154.

34. Telegdi Katekizmusa Bécsben jelent meg 1562-ben és 1596-ban — RMNy 173. és 783.; Vásárhelyi Kolozsvárott 1599-ben és Bécsben 1604-ben — RMNy 860. és 907.

F F D E S
IESV ET IESVITARVM.

A Z A Z:

AZ MI VRVNK

IESVS TVDOMA NYA-

nak, az Iesuitak tudományaval

való ösve vetése, mely Donatus Visartus ala-

tal, az bent irasbol, Paterek es Iesuitak köny-

veiből fedegettetet, es az hitnek biza-

nyos agaira rendelttetet.

Y 110

Ismet :

AZ PAPISTAKNAK ESKŰVESEK

nek formáia, mely be foglallya az Pápa tudomá-

nyának fő fő czikkölit, ugyan azon Trivoniai Do-

natus Visartus által valo meg csaffo-

lassal egyetemben.

Magyarra fordittatot.

KETSKEMETI C. IANOS

Thokai második Prädikátor által.

NYOMTATTOT 1619.

Eftendőben.

2. A magyar Fides-fordítás címlapja

Pl. a következő esetben elvont főnév helyett jelzőt használt a magyar „mond valakit valamilyennek” szintagma alkalmazásával:

„*Beatitudinem esse, inquit Paulus, eius hominis, cui Deus imputat iustitiam sine operibus. Rom. 4.*” (172. l.)

„*Bodognak mondgya az Sz. Pal azt az embert, kinek az Isten igassagat tulajdonittia cselekedetök nélkül. Rom: 4. vers: 8.*” (238. l.)

De a fenti jelenség fordítottjára is van példa, amikor valószínűleg az ismétlődések elkerülése végett folyamodott ehhez a megoldáshoz:

„*Quare quilibet iniustus remansit, iniustus autem non potest in opere iniusto non peccare.*”

(145, recte 175. l.)

„*Minden hitetlenségben maradot tehat: az hitetlen penigh az ő hamis cselekedetiben vétkezhetik.*” (242. l.)

Magyaros kifejezéseket szívesen alkalmazott, pl.:

„*Haec (= charitas) est in illis maior, in aliis minor, in aliis nulla.*” (145. recte 175. l.)

„*Ez (= a szeretet), nemellyekben nagyob, nemellyekben kisebb, nemellyekben egy szal sincsen.*”

(242—243. l.)

Természetesen Kecskemétinek sem sikerült mindenkor megbirkózni a latinos mondatszerkesztéssel, és így az, hogy latinból fordított, erősen érezhető. Az accusativus cum infinitivo-s szerkezet nyomai pl. szépen követhetők:

„*Imperfectos nos esse confiteri, et no[n]dum comprehendisse, nec dum accepisse: haec est hominis vera sapientia, imperfectum esse se nosse.*” (176. l.)

„*Nem tökéleteseknek magunkat vallani, es még el sem érthetni, sem el nem venni: ez az embernek igaz bölcsesége tudni magát es esmerni nem tökéletesnek.*” (244. l.)

Az egész mű stílusa korántsem egységes. Érthető ez, hiszen a sok helyről való idézet mind más és más árnyalatot visz bele a *Fides*-be. Így pl. Arany-szájú Szent Jánosnak a *Homília*-iből összeszedett idézetek hangvétele hol korholó, hol meggyőző, hol a megjelenítés, szemléltetés vagy a katekizálás eszközeihez folyamodik a szerző (pl. 42—46. l.). Az ellentétes vallási nézete- ket általában elég eleven stílusú részletekben sikerült kigúnyolnia. Erre idézzük Claudius torinói püspök Theodemius elleni vitairatának egyik részletét:

„... De így szólnak azok az hamis vallásnak és velekedesnek tisztel- ei: mi az mi szabaditonknak kesedelmességéért az megh irot keresztet és ez ő tisztelietinek képét, tisztellyük és imadgyuk, etc. Kik ellen azt kel felelni: Ha minden fat, az kin valami keresztnek ekessége vagy on imadni akariak, ezért, mert Christus keresztfan függöt, töb egyéb czelekedetit-is az testben valokat kövessek hát. Mert aligh volt hat oraig az kereszt fán, és mind azon által kilentz holnapigh es tizen egy napigh volt az szüznek meheben. Imadtássanak tehat az szüz leányok, mert szüz szülte az Christust. Imádtassanak az jaszlok-is, mert mind- gyarást születtetvén iaszolban helyhesztetett. Imadtássanak az reghi

posztok-is, mert mindgyárást hogy születtetet regi posztokban takar-
tatot. Imadtássanak az haiok is, mert gyakorta haioban eveszet, és
az haiobol tanította az sereghet, haioban-is alut, és — haiobul hadta
hogy az halo megh vettessek, mikor amaz sokasaghu halnak fogása
löt. Imadtassanak az számárok-is, mert számáron ülvén ment be Ierusa-
lemben. Olvass többet ugyan azon Apologiában, az ő sok balvanyozá-
sok, és azoknak tisztelők ellen.” (330—331. l.)

Ugyanakkor szép, poétikus részletek is találhatók a magyar nyelvű
Fides-ben. Igen jól sikerült pl. Ambrus 44. levelének Szentírásról szóló
méltatását visszaadni:

„Az szent iras tenger, melyben sok folyo vizek szakadnak. Vadnak
edes folyo vizek es vilagossak-is: vadnak feier forrasok-is, mellyek
az örök életre io izt adnak: vadnak io es edes, lépes mezhöz hasonló,
beszedők-is: es kedves értelmek, mellyek az halgatoknak elmeiöket
ugy mint valamely lelki itallal öntözik.” (59. l.)

Írásművészete előszavának sajátmagáról és patrónusáról szóló részében
mutatkozik meg a legjobban. Nagyon szép, megindult szavakkal szól pl.
szülővárosáról Kecskemétről, ahol Kecskeméti Tiburtsii Jánossal együtt
nevelkedett:

„... az szep Deaki tudomannak fundamentomának fel vetése, mind
kettönktől az *mi edes hazankban* löt: mind azon által az után, hazank-
bol ki öven, ha hires neves Debretzeni Scholaban, az boldogh emle-
kezetü Taracsok Ianos Vrunck által, az szabad tudomanokban, mellyeknek
mégh mostan-is izi szaiunkban vagyón, bőségesben egygüt tanit-
tattunk.”

Önálló kiegészítése a *Fides* főrészében nemigen van. Érdekes viszont,
hogy filológus hajlama, amelyre már a bibliai idézetek pontosításával kap-
csolatban felhívtuk a figyelmet, még abban is megmutatkozik, hogy pl. a
VIII. caput végén megadja azokat a fejezeteket is, amelyekben még további
anyagot lehet találni e caput témájához (253. l.).

Kecskeméti Visartus Donatus kilétét egyáltalán nem firtatta, de ő is
viszonylag titokzatossá tette fordítását: nyomdamegjelölés nélkül bocsá-
totta ki. A betűtípusok alapján azonban vitathatatlan, hogy Bártfán
Klöss nyomdájában készült e nyomtatvány. Az üdvözlő versek (Megyei
G. Mihály szatmári lelkipásztor, Szepesi Korotz György és Prágai András
sátoraljaújhelyi másodpap művei) a tiszavidéki protestáns értelmiségnek e
munka iránti érdeklődését és lelkesedését fejezik ki. Őszerintük is szükség
van magyar nyelvű kibocsátására, hasonlóan Makai Mátéhoz és Rátkai
Györgyhöz, akik már 1610-ben, ill. 1611-ben sürgették új kiadását és le-
fordítását. Nagyszombattól Tokajig, ill. Heidelbergtől—Oppenheimtől
Bártfáig terjedt hát e mű ismerete a protestáns értelmiség körében, és
született meg az igény arra, hogy az egyre erősödő ellenreformációs tenden-
ciák közepette a védekezésre, polémiára eszközül használják fel.

Kecskeméti Sánta Jánosnak az ajánlólevél kelte szerint (1613) ez az első
ittthoni munkája. Külföldi tanulmányai során mint Pareus-tanítvány érte-

kezett 1605-ben *De libertate Christiana* és *De sacra theologia ejusque principii et partibus* témakörökben. Mindkettő Pareus disszertáció-gyűjteményében látott napvilágot.³⁵ Ezt követően mint Lorántffy Mihály sárospataki udvari papja jelentetett meg prédikációsgyűjteményt Debrecenben 1615-ben.³⁶ Mondanivalóját pontokba rendezve, sokszor katekizáló módszerrel fejtette ki. Jellemző rá a biblicizmus, kedveli a példázatokat, kis történeteket, amelyeket általában morális tanítás céljából szőtt bele beszédeibe.³⁷ Egy helyen kikelt a scholákat és a deáki tudományokat kárhóztatók ellen és ráirányította a figyelmet arra, hogy a parasztok is lehetnek humánusak, emberségesek, és megfelelő körülmények között művelődhetnek is:

„az Scholákban tanultakat, lattyük az sült parasztnaknal emberseges-beknek lenni: nem szollunk itt minden parasztnakról közönsegesen, mert azok között-is vannak tisztességessek, es embersegessek, kiváltkeppen az kik, avagy jo es kegyes Atyaktul neveltetennek föl, avagy jo földes Ur alatt, kik alatt fenytettekben tartattattanak: avagy udvarban Nemes es vitezlo emberek között, vagy Mester embereknél nevelköttenek föl, kiknél emberseget tanultanak? hanem szollunk azokról, kik csak az disznok, barmokfara, es eke szarva mellett nőnek föl, es esztendeigh, kettőig sem latnak Varost, nem hogy Istennek igejet hallanak.” (Bb₆b)

Prédikációgyűjteményét 1624-ben Debrecenben öt prédikációval egészítette ki Krisztus fogantatásáról, amelyeket 1617-ben mondott el Ungvárott.³⁸ Ezek is hasonló módszerrel készültek mint korábbi beszédei. A kor erkölceinek megjavítása érdekében újra példázatokat alkalmazott, az ellentétes vallásúak meggyőzése érdekében pedig még etimológiai magyarázattal is próbálkozott:

„... hogy hogy elegyítötte volna az Angyal egyik nyelvet az másikban, mint ök (= a katolikusok) cselekösznek, mert ez tudni való dolog, hogy az MALASZT, nem Magyar szó, hanem az Toth, vagy Lengyel szobol MILOSZTI,³⁹ jöt, mely annyit teszen, mint, kegyelmed, és így, az ö idvöz legy Mariajoknak eredeti hol Magyar szobol, hol Toth szobol vagyon, nem jöt tehát az Angyalnak köszönteséből,” (N₂b)

35. David Pareus: *Collegiorum theologicorum decuria* I. Heidelbergae 1611. 508–512, 535–537.
36. Három fű es nevezetes, esztendős innepekre való praedikációk, ugy-mint: karacsonra, husvetra, es pünköstre. — RMNy 1083.
37. Újabban Szabó Lajos közölt néhány példázatot ezekből a prédikációkból „*Mondánakik egy példázatot*” című válogatásában — Bp. 1982, Európa [11], [48], [74], [76] és [85].
38. RMNy 1299.
39. A „miloszt” — „malaszt” szavunk valóban szláv eredetű, az ógyháziszláv milostь „könyörület, irgalom” szóra megy vissza. — *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. kötet. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp. 1970. 828–829. Lengyelül valóban a (wasza) milosć „kegyelmed” jelentésű volt — *Lengyel–magyar szótár*. Bp. 1958. 336. — Hasonlóképpen vélekedett Heltai Gáspár is az 1562-ben megjelentetett *Új testamentum* — fordítás végére illesztett szómagyarázatában. — RMNy 186.

1643-ban jelent meg Debrecenben prédikációinak harmadik kiadása, amely az előzőeken kívül még hét halotti beszédet tartalmaz.⁴⁰ Végső konklúziója a társadalom minden rétegéhez intést intéz:

„Töbnek számlalásával nem mulatom az időt, készítse az ember magát, tisztiben hivatalyaban, ha kit Isten mire valasztot, hiven igazan való jarással-is. Ha *Magistratus tisztviselő* vagy, legy őrzője az Istennek két kö tablan meg iratot parancsolattyanak, özvegyet, arvat, megh ne nyomoricz, sőt inkább oltalmazd. Ha *Egyhazi rend* vagy, olvassad tanullyad az Istennek igejet, es azt hiven igazan hirdessed, azon ertellemmel, mellyel Isten Prophetai, Evangelistai, Apostoli által meg iratta. Ha *biro* vagy, igaz törvent szolgaltas mindennek szömöly valogatás nélkül. Ha *Atya Anya* vagy, *Czőledes ember*, cselededet szoktassad az Isten igejere, nevellyed igazgassad őket az Isteni felelemre es tiszteletre, igy talalod kedvet Istenednek.” (S₈b)

Bár csak 1622-ben látott napvilágot, de már jóval korábban, 1618-ban elkészült Kecskeméti Sánta János *Pazmany Peter Kalauzzanak tizen harmadik könyvére való felelet, mellyet irt De invocatiōne Sanctorum: az szenteknek segítségöl való hívásokról, és esedezésekröl*.⁴¹ Szerzője a Gönci Fejér Istvánnak 1618. augusztus 20-án kelt ajánlólevélben elmondja, hogy „az országban levő keresztyén tanitok” felosztották maguk között Pázmány Péter 1613-ban megjelentetett *Kalauz*-át, és a „De invocatiōne sanctorum” artikulus megválaszolása Ungvár megyére esett. Balog János kívánságára annak halála után mint ungvári prédikátor ő írta meg a feleletet. Tulajdonképpen ez az egyetlen válaszirat, amely a *Kalauz* fejezeteinek felosztása eredményeképpen valóban megszületett. Kecskeméti hite és meggyőződése megvédelmezésén túl a felelet megírására az is ösztönözte, hogy mindazokat elhallgattassa, akik azt híresztelték róla, hogy vallásától eltávozott. Nézetét három fejezetben fejtette ki, és „az bölez, tudos embereknek írásokból” merített érveket, hogy Pázmány gondolatait megcáfolja.

Ha idézetanyagát összevetjük a *Fides Jesu et Jesuitarum* hasonló témájú, X. caputjával, több azonosat fedezhetünk fel, ami azt igazolja, hogy Kecskeméti Sánta János ugyan nem tekintette egyetlen forrásnak, de maga is haszonnal forgatta előző fordítását polémiája elkészítésekor. Így Máté evangéliumából (*Fides*: 268. l. — *Felelet*: [60] l.), János evangéliumából (*F.*: 269. l. — *F.*: [28], [61] l.), Pál Timótheushoz és Rómaiakhoz intézett leveléből (*F.* 268, 271. l. — *F.*: [61], [28] l.) ugyanazokra a helyekre támaszkodva igazolta állítását. De Ágoston bibliakommentárja (*Fides*: 280. l. — *Felelet*: [28] l.), egyik polemikus műve (*F.*: 282. l. — *F.* [28] l.), Ambrus (*F.*: 275–276. l. — *F.*: [56–57] l.), Athanasius (*F.*: 9.1. — *F.*: [17] l.), Cyrillus *F.*: 281. l. — *F.*: [28] l.), Epiphanosz (*F.*: 278. l. — *F.*: [57] l.), Jeromos (*F.*: 18. l. — *F.*: [17] l.), Sedulius (*F.*: 284. l. — *F.*: [57] l.) is ugyanazokkal a mondásokkal szerepelnek. Kecskeméti nagy műveltségét viszont bizonyítja, hogy a Visartus Donatus-fele összeállításon kívül igen sok egyéb forrásművet ismert, és épített bele válaszába.

40. RMK I. 738.

41. Bártfa 1622. — RMNy 1257.

Az 1622-ben megjelent polemikus mű természetesen nem került el Pázmány Péter figyelmét, s a *Kalauz* 1623-as kiadásában⁴² átírta a XIII. fejezetet. Ezt annak idején, 1613-ban, a *Kalauz* első változatában a Gyarmathi Miklósnak írott *Feleletére*⁴³ hivatkozva csak „rövideden sommába foglalta.” Az átdolgozott változat bevezetőjében a vitatkozók szokásához híven jól ledorongolta Kecskeméti válaszát, mondván: „Ebben az irásban, paraszt szitkoknál, hiúságos nyelveskedéseknél, tudatlan habozásoknál egyéb semmi nincsen: úgy, hogy olvasást sem érdemel, nem hogy feleletet. De, Sapientibus et insipientibus debitor sum, az Országos czimborával iratot feleletnek fogásit, a' hol szükséges, igazsággal meggyőzőm, noha nevezet-szerént mindenüt nem emlitem az Ungvári írást.” S valóban hol expressis verbis utalt pl. „az Ung-vár-megyei rosz írás”-ra (948. l.), „az ung-vár-megyei Lélek-vesztőkre” (961. l.); hol pedig csak a margón jegyezte meg, hogy Kecskeméti írásának melyik passzusára reagál. Kecskeméti vitaműve, egy igen régi polémia sorába illeszthető bele. A katolikus Monoszlói András ilyen témájú művére⁴⁴ Gyarmathi Miklós felelt.⁴⁵ Mivel a viszontválasz kibocsátásában Monoszlóit halála megakadályozta, Pázmány írta meg 1607-ben a feleletet. A protestánsok a *Kalauz* 1623-as, Pázmány válaszát is tartalmazó XIII. fejezetére már nem feleltek, és így az 1637-es harmadik *Kalauz*-kiadás⁴⁶ változatlanul átvette az 1623-as kiadásból e részt.

Kecskeméti a Pázmány-felelet írását követően, 1619-ben mondta el, de csak 1622-ben publikálta az „*Az papisták között es mi közöttünk vetelkedesre vettetet, három fő Articulusokról. Az Keresztsegről, Ur Vaczorajáról, és az Antichristusról való praedikációk*”-at, melyek „irattáttanak és praedikáltáttanak Ungvárat, anno 1619.”⁴⁷ Darholtz Ferenchez intézett Ajánlólevele 1620. augusztus 28-án kelt. Választása azért esett éppen Darholtzra, Bethlen Gábor főkapitányára, mert védelmet keresett nála, hogy azon „Egyházi, Nemes és közönséges embereknek felölem való itileti meg tzáfol-tassék, kik én felölem azt itiltek, hogy az sok proba nyavalya, háborusag miat, hitöm vallásom mellől el állanék, és más religiot választanék magamnak.”

A prédikációk témái közül az Úrvacsora fordul elő csak a *Fides*-ben, és Kecskeméti be is épített az e témában írott hét prédikációjába néhány idézetet Visartus Donatus citatumgyűjteményéből. Így nazianzi Gergely (*Fides*: 290. l. — Az papisták: [73] l.), Justinus Martyr (uo.), Ambrus (*F.*: 291—292. l. — Az papisták: [73] l.), Aranyszájú Szent János (*F.*: 292. l. — Az papisták: [73] l.), Gelasius papa (*F.*: 292—193. l. — Az papis-

42. Pozsony 1623. — RMNy 1293.

43. Pázmány Péter: *Kereztieni Felelet. A megh dücsöült szentek tiszteletirül ... Az Gyarmathi Miklos Helmecki praedicatornak a bodogh emlekezetü Monoszloi Andras Vesperiny püspök es Posoni praepost könyve ellen irt csacsogasira.* Graecii Styriae 1607. — RMNy 961.

44. Monoszlói András: *De invocatione et veneratione sanctorum.* Nagyszombatban 1589. — RMNy 633.

45. Gyarmathi Miklós: *Kereztieni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen.* Debreczenben 1598. — RMNy 830.

46. Pozsony — RMK I 673.

47. [Bártfa] 1622. — RMNy 1256.

tak: [73] l.) ugyanazon mondása mindkét műben fellelhető. A prédikációkban Kecskeméti az idézeteket először latinul majd magyar fordításban is megadta. Továbbá ugyanazt a János evangéliumából vett részletet is felidézte ([87.] l.), amely a *Fides*-ben is előfordult. (285—286. l.)

1620. jún. 1-i ajánlással újabb, *Fides*-hez hasonló témájú református vitairat fordítását bocsátotta ki. Így született meg William Perkins: *A Reformed Catholike* (Cambridge 1598) című művének a spanyol Guillermo Massan fordítása alapján készült latin változatából (Hanau, 1601), a *Catholicus reformatus, az az egynehány vetelkődés ala vettetet hitnek agazatának magyarázattya, mely meg mutattya, az igazi Keresztyen Anyaszentegyháznak menijben eggyezni kölljön, az Romai Anyaszentegyházzal, menijben tüle különbözni.*⁴⁸ E fordítással Perkins lett az első puritánus szerző, akinek műve magyarul is megjelent.⁴⁹ Kecskeméti fordítását Iktári Bethlen Istvának ajánlotta és Ungvárról keltezte. Címzettjét pietas-áért dicsőítette, és az egyik elsők között definiálta Szent Pál, ill. Cícero szavaival a Pietas lényegét:

„Az PIETAS penig oly virtus oly iosag, azt mondgya szent Pal, felöle, hogy ad omnia utilis, mindenre hasznos... Cícero: ... Pietas est omnium virtutum fundamentum, az kegyesség minden iosagos cselekedeteknek fundamentoma.” /(:)6/.

A *Fides*-hez hasonlóan a katolikus és protestáns vallás közötti egyezéseket és különbségeket tekintve át e mű, a hitnek ágazatai szerint csoportosítva, 22 fejezetben. Így Perkins is értekezett a szabad akaratról, az eredendő bűnről, a megigazulásról, az érdemekről, az emberi találmányokról, a képekről, az Úrvacsora lényegéről és jelentéséről, a szentek segítségül hívásáról, a Purgatóriumról, a hitről — amely kérdéskörökhöz a *Fides* is bőséges idézetanyagot fogott össze. Kecskeméti fordítását újra „több hozza hasonló szolgáló tarsanak intésekből” készítette el. Saját bevallása szerint „nem nézett úgy az igiknek, es bötüknek mi voltara, mint az értelemre.”

A puritánus Perkins gondolatai, amelyeket Berg Pál a „pietista gondolat ősforrásainak” tekintett, Kecskeméti Sánta János „*Az Samuel propheta II. könyvének 24. Részének praedikatiok szerént való magyarázattya*” című gyűjteményében folytatódnak tovább.⁵⁰ A nyomtatás költségeinek viselője Bornemisza Mihály, Bethlen Gábor homonnai praefectusa volt. Kecskeméti neki címezte ajánlólevelét 1622. február 22-i kelettel. Őt is „pietas”-a miatt dicsőítette, mint Bethlen Istvánt, a Perkins-fordítás maecenas-át, s vele kapcsolatban is felidézte Pál, ill. Cícero pietas-ról adott definícióját. Prédikációi tárgyául azért választotta éppen Sámuel próféta könyvének ezt a részét, mert amiképpen Dávid népét éhség, döghalál és fegyver fenyegette a bibliai textus szerint, ugyanezek az ostorok sújtották Kecskeméti korában is Magyarországot. A XVI. századi prédikátorokhoz hasonlóan Kecskeméti szerint is a magyarság bűnei hozták az országra e csapásokat,

48. [Kassa] RMNy 1214 A.

49. Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp. 1946. 87—88.
50. Bártfa 1622. — RMNy 1258.

amelyeket a büntelen étellel és alázatos hittel lehetne elkerülni. Dávid alakja alkalmat adott neki arra, hogy korának urait és fejedelmait hozzá hasonlítsa, mint igazi fejedelemhez. Dávid „képe az ió Feiedelemnek, Areuna az ió ióbbágnak” (K₆b, XV. préd.). A XVII. századi Magyarország azonban nem találja Dávid-féle fejedelmeket. Önző, harácsoló, jobbágyaikat nyúzó-fosztó urakként jellemezte őket, akikre még az ország védelmét sem lehet rábízni. Tüzes, prófétai hangon így dorgálta őket:

„Nem mondgya ám David azt, hogy keveseb kár száz paraszt pornak elesni, hogy nem énnékem mint az mostani Vrak és Feiedelmek között, némellyek czelekesznek, kik az szegénységnek nyomoruságát és veszedelmét csak semminek tartják, és csak magokra vagyon inkább gondyok, kedvesb előttök az nyulázo agár, azt hizlallya, paplanos ágyra fekteti, iobbágyát penigh nyuzza, fosztja, el annyira, hogy csak haija, szakála marad az nagy inességben szegénnek, nem gondollya azt hogy ő magais az után Vr, az után él.” (I₄b)

A beszédekből egy fejedelmi tükörnek a körvonalai sejthetők. Vallási polémiába a prédikátor e művében nem igen bonyolódott. A vitás kérdésekben inkább érvek nélkül csak summázta a protestáns felfogást (pl. L₅b: a Szentekről).

A prédikációkon, polemikus műveken túlmenően harmadik műfajként imádságok fordítására is vállalkozott. 1624-ben látott Bártfán napvilágot *Szép és aytatos imadsagos könyveczke* című fordítása.⁵¹ Eredetije Andreas Musculus: *Precationes ex veteribus orthodoxis doctoribus ... collectae ...* címen 1562-ben jelent meg Erfurtban, majd hamarosan több kiadásban elterjedt. Az OSZK-ban is meglevő, 1581-es Lipcsében kiadott bővített változattal vetettük össze Kecskeméti fordítását. Kiderült, hogy a magyar fordítás Várdai Katának, Nyári Pál özvegyének ajánlott Dedicatio-ja lényegében követte Musculus Praefatio-ját. Az imádságok szerepéről van benne szó, ami az ördög ólálkodása és az Antikrisztus hamis tudományának az elterjedése miatt különösen fontossá vált. Kecskeméti ajánlólevele végén méltatta Musculus érdemeit e kötet összeállításában, és hálálkodva emlékezett meg Várdai Katáról, akinek udvara „Kegyességnek scholája (= pietatis Schola)”, amelyben Dávid-zsoltárokat olvasnak és énekelnek és a Bibliát olvassák. A Musculus-könyvet Kecskeméti tulajdonképpen Várdai Kata kérésére fordította le, és ezzel a „könyörghő könyveczkével” ő is hozzájárult asszonya pietizmusának az elmélyüléséhez. A nyomtatási költségeket, 100 Ft-ot a bártfai nyomdász, ifj. Klöss Jakab nyomdája másik termékének, Szepsi Csombor Márton *Udvari scholá*-jának az elkészültével együtt kérte meg Várdai Kata tiszttartójától.⁵²

A Musculus-fordítás már ismert volt a magyar közönség előtt. Mihálykó János eperjesi prédikátor ugyanis egy részét lefordította már az 1609. évben, *Kerezién istenes es aytatos imadsagos* címen⁵³.

51. Bártfa – RMNy 1295.

52. Kovács Sándor Iván – Kulesár Péter: *A Bedegi Nyáry familia nyomtató mestere: ifjú Klöss Jakab.* = *Magyar Könyvszemle* 1966. 331–338.

53. Bártfa 1609. – RMNy 976.

Kecskeméti — pontos és szigorú filológus lévén —, nem volt megelégedve Mihálykó fordításával, mivel nem közölte az imák szerzőit, felborogatta a könyv rendjét. Vele szemben Kecskeméti híven követte a Musculus-kötet beosztását, sőt néha még a Musculus-féle általános forrás-meghatározásokat is pontosította (pl. 202. l.).

„Ighiről ighire” /()(_{1a}—b)/. igyekezett tolmácsolni a latinnyelvű imádságokat. A zsoltárok esetében is Musculust követte, nem használta fel Károlyi Gáspár vagy Molnár Albert fordítását. A kötetben szereplő himnuszfordítások közül öt a XVI. századi protestáns fordítások közül való, egy pedig valószínűleg a saját műve.⁵⁴

Tehetséges és kiforrott fordítói egyéniségét a következő néhány példával szemléltetjük, amelyek a Musculus-*praefatio* fordításából valók.

Tudós fordítóként a görög kifejezéseket *latinul* is és *magyarul* is megadta, mégha Musculusnál csupán görögül találta:

„Scribit Lactantius, Trismegistum affirmasse, daemonas esse inimicos et vexatores hominum, eosq[ue] propterea ἀγγελους πονηρους appellesse.”

(C_{1a})

„Azt írja Lactantius, hogy Trismegistus, az ördögöket, az embereknek ellenségeinek és kénzoinak, gyötrőinek mondgya lenni, melyre nézve őket ἀγγελους πονηρους *malos angelos*, gonosz angyaloknak-is nevezi.”

[(₂)b]

Morális célzattal sokszor halmozott mondatrészekkel értelmezte és egészítette ki a latin szöveget:

„Excutiamus ergo et abrumpamus somni vincula, excitemus spiritu precum dormitantia pectora, instemus oratione, vigilantes in ea, ...”

[C₄b]

„Hadgyuk el annak okáért az röst-seget, tunyaságot, szunnyadozást, álmodozást: Serkennyünk fel, foglaljuk magunkat vigyázással az könyörgésben, ...”

[(_{11a})]

A következő példában a szóismétlés elkerülése érdekében alkalmazott halmozást:

„Eleuemus ergo et nos in oratione brachia, eleuemus sanctas manus, ut Domini praesens habeamus auxilium ...”

(C₄b)

„Emeljük fel tehát miis az mi kezünket, könyöröghjünk, vigyázzunk, az mi jó gondviselő Istenünknek segítségét várjuk. ...”

[(_{10b})]

54. RMKT XVII/8, 26. vers és 519.

Teológiai szempontból a meggyőződésével ellentétes szövegrészeket nem fordította. Így nem említette a következő mondat fordításakor a szenteket:

„Est autem haec Sathanae inimicitia, malitia, et tyrannis *in sanctos et electos*, sanguine filij Dei ex ipsius regno liberatos et redemptos, scriptura teste, eo maior . . .”

(C₁b)

„Ennek penigh az Sátánnak ellenkezése, álnoksága és kegyetlenséghe, az Istennek Fianak dragalatos vérével megh váltatot hiveken; annjival nagyobb . . .”

[(₃)b]

A latin szöveg misztifikáló részleteit mellőzte:

„quod si faciemus, minus efficax et potens erit *πονηρός* iste, qui nunc *cum omnib. suis principatibus, potestatibus, mundi dominis, et rectorib. tenebraru[m]*, im extremo seculo extrema molitur et tentat.”

(C₄a)

„mellyet ha czelekeszszünk, annak az *πονηρόν* gonosznak, ki mostan mindeneket próbál és kisirt, semmi hatalma, és birodalma mi raytunk nem lészen.”

[(₁₀)a]

A *Szép és újatos imádságok* legnagyobb értéke a benne közreadott Ágostonnak tulajdonított imák magyar fordításában rejlik. Incze Gábor éppen ezért Mihálykó Jánosnak és Kecskeméti Sánta Jánosnak tulajdonította Ágoston XVII. századi magyarországi hatásának kezdeményezését protestáns részről.⁵⁵ A kilenc Kecskeméti fordította Ágoston-szöveg közül négy azonos a Szenci Molnár Albert *Imádságoskönyvecskéjé*-ben⁵⁶ közölt imával. [Szenci 155. — Kecskeméti 7 (Meditationes cap. 40); Sz. 166 — K. 66 (Medit. c. 38); Sz. 176 — K. 168 (Medit. c. 1.); Sz. 241 — K. 87 (Medit. c. 14).] Csakhogy Szenci Molnár a Frisius — Bullinger-féle német *imádságoskönyv* szövegközlése alapján dolgozott, Kecskeméti latinból fordított. Mindketten közreadták továbbá Athanasius hitvallásának szövegét is (Sz. 145 — K. 13). Kecskeméti fordítása e műfajban is szervesen bekapcsolódik XVII. század eleji imádságoskönyveink sorába. Hiszen egyszerre tekinthető Mihálykó János, sőt a rokon imák miatt még Szenci Molnár *Imádságoskönyvecskéje* folytatásának. Sőt ha ugyan áttételesen is, még a katolikus imákhoz is kapcsolódik, mivel Mihálykó Pázmány Péter imádságaiból is átvett néhányat 1609-es kiadványába.⁵⁷ Kecskeméti azonban mereven elhatárolta magát elődjétől és önálló, új fordítást készített.

Ha áttekintjük Kecskeméti ajánlóleveleinek keltezését, szinte végig tudjuk követni prédikátori pályafutását. Wittenbergi és heidelbergi tanulmányainak befejezése után, 1605-ben tért haza. 1610-től tokaji második prédikátorként működött, s ebben a minőségében keltezte Visartus Donatus-fordítását. 1614-ben mint kállai (Nagykálló) prédikátor írta a *Három fü*

55. Incze Gábor: *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*. Debrecen 1931. 127, 129–131.

56. Heidelberg 1621. — RMNy 1238.

57. Pázmány Péter *Imádságoskönyvecskéjének* (Pozsony 1610) előszava figyelmeztet erre. — RMNy 1003.

és nevezetes esztendői ünnepekre való praedikáció-it. 1618—20-ban mint ungvári pap készítette Pázmánynak írott felületét és Perkins-fordítását. S ugyanitt mondta el *Az papisták között es mi közöttünk vetelkedésre vetetet, három fő Articulusokról . . . való praedikáció-it* is. 1621-től Homonnán találjuk, itt keltezte 1622-ben Sámuel propheta második könyvének huszon negyedik részéhez fűzött prédikációit. Végül 1624-ben Vásárosnaményben ajánlotta Várdai Katának *Imádságoskönyvét*.

További pályafutásával kapcsolatban a Dunántúli Egyházkerület jegyzőkönyvét szokták idézni,⁵⁸ amely szerint házasságtörései miatt háromszor is kiátkozták, és ezért Felső-Magyarországról eltávozva 1627-ben a Dunántúli Egyházkerületben kért bebocsátást, de hiába. Ezután tért át katolikusknak.⁵⁹

Életével kapcsolatban más forrás nem áll rendelkezésünkre. Életműve azonban kétségeket ébreszt az iránt, hogy csakugyan áttért volna katolikusnak. Joggal merülhet fel a gondolat, hogy talán egy más Kecskeméti Jánosról van szó, hiszen a jegyzőkönyvben nem teljes néven (Joannes C[laudus] Kecskemethinus), hanem csak Johann Kecskemeti senex-ként említették. A *senex* melléknév azért elgondolkodtató, mivel azonos nevű fiától való megkülönböztetésre szolgálhatott. Az ifjú Kecskeméti latin versben üdvözölte apja Perkins-fordítását. Nemigen lehet tehát arról se szó, hogy a fiú tért át, és összekeverték apjával.

Kevésé lehet viszont mégis elképzelni, hogy egy katolikusknak áttért, volt prédikátor művei a XVII. század folyamán olyan népszerűek maradjanak, mint amilyenek Kecskeméti művei voltak: 1640-ben Lőcsén újra kiadták *Imádságoskönyvét*.⁶⁰ *Három fü és nevezetes esztendői ünnepekre való praedikáció-it* — mint említettük —, 1643-ban Debrecenben újra megjelentették. Szabó Károly látta továbbá Rosnyón a *Fides Jesu et Jesuitarum c.* fordításának 1656-os sárospataki kiadását,⁶¹ amelyről Sándor István is hírt adott.⁶² Különösnek találjuk továbbá, hogy Pázmány Péter, aki a *Kalauz* második és harmadik kiadásában felelt Kecskemétinek, az áttérést követően, 1637-ben ne használta volna ki ellenfele áttérését, vagy legalábbis ne utalt volna e változásra — saját felfogásának igazolását ünnepeelve e cselekedetben.

További adatok híján csak feltevéseink lehetnek. Akárhogyan alakult Kecskeméti élete az 1620-as évek második felétől, a magyar irodalomtörténeti fejlődés szempontjából jelentőset alkotott. Perkins-fordításával és imádságaival a puritánus-pietista eszmerendszer egyik első magyarországi közvetítője volt. Visartus Donatus és Perkins-fordítása igen jó anyagot szolgáltatott a korabeli viták idején a protestáns vitatkozók számára. A vitatkozásra ő maga is vállalkozott, és sikeresen polemizált Pázmány

58. Thury Etele: *Adatok a dunántúli egyházkerület történetéhez.* = *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár.* Szerk.: Pokoly József. IX. évfolyam. Bp. 1910. 102; RMKT XVII/8, 518.

59. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Harmadik javított és bővített kiadás. Szerk.: dr. Ladányi Sándor. Bp. 1977. 302.

60. RMK I 703.

61. RMK I 912.

62. Sándor István: *Magyar könyvesház.* Győrött 1803. 39.

Péterrel. Fordításait latinból készítette, a korabeli angol (Perkins) és német (Visartus Donatus) irodalom népszerű műveit e közvetítő nyelven keresztül tette a magyarok számára hozzáférhetővé. Nagyműveltségű, olvasott, tájékozott prédikátora volt korának. Ajánlásain kívül — amelyek Felső-Magyarország befolyásos és irodalompártoló főembereihez szólnak —, litterátorokhoz való kapcsolatairól nincs támpontunk. Műveit Bártfán, Kassán és Debrecenben jelentette meg. Élete későbbi körülményeiről nem tudunk, de akár áttért katolikusnak, akár nem, protestánsként végzett munkája mindenképpen a magyar késő-humanizmus figyelemreméltó alkotásainak számítanak.

EINE STREITSCHRIFT GEGEN DIE JESUITEN UND IHR UNGARISCHER ÜBERSETZER

J. VÁSÁRHELYI

Die Studie beschäftigt sich mit der Verlegungsgeschichte einer der volkstümlichsten Schöpfungen an der Wende der 16—17. Jahrhunderte, mit dem Werk von Donatus Visartus: *Fides Jesu et Jesuitarum* (Christlingen 1573). Sie hält für wahrscheinlich, dass hinter seiner Neuauflage vom Jahre 1610 in Oppenheim Szenci Molnár Albert und der eben in Heidelberg studierende Pécseli Király Imre und seine Gefährten standen.

Die Studie fasst im Zusammenhang mit der Identität von Donatus Visartus die deutsche Fachliteratur zusammen und neigt — mehrere Werke gegen die Jesuiten von Johann Fischart in Betracht ziehend — die Identität Visartus = Fischart statt Johann Piscator zu vertreten.

Der ungarische Übersetzer der *Fides*, Kecskeméti Sánta János liess sein Werk 1619 in Bártfa (Bartfeld) in leichtverständlichem Stil erscheinen. Mit seinem reichen Zitatstoff lieferte er den protestantischen Streitern eine sehr nützliche, ausgiebige Sammlung aus den Werken der biblischen und Kirchenväter. In seinen polemischen Werken — z. B. in dem, worin er mit Pázmány Péter polemisiert — wendete er selbst die Zitate und Sprüche der *Fides* an.

Das Werk von William Perkins: *A Reformed Catholike* (Cambridge 1598) hatte er aus dem Lateinischen übersetzt, so wurde Perkins der erste Puritanerverfasser, dessen Werk auch ungarisch erschien (Kassa 1620).

Seine Predigten erreichten noch in seinem Leben mehrere Auflagen. Er richtete sein Wort in kämpferischem Ton an alle Schichten der Gesellschaft um ihre moralische Erbauung zu helfen.

Zum Schluss diente er mit der Übersetzung des *Gebetbuches* von Andreas Musculus (Bártfa 1624) wiederum der individuellen Erbauung, dem Pietismus.

Über die Gestaltung seines Lebens von der zweiten Hälfte der 1620-er Jahre wissen wir nichts Bestimmtes. Die Fachliteratur vertrat im allgemeinen die Meinung, dass er zum katholischen Glauben übertrat, aber die neuen Auflagen seiner Werke in den protestantischen Druckereien bis 1656 schienen diese Tatsache stark zu widerlegen.

Seine Werke gelten als bedeutende und beachtenswerte Schöpfungen des ungarischen Späthumanismus.